

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

**Національно-специфічні засади обробки традиційних сюжетів
(на матеріалі творчості Лесі Українки)**

10.01.06 – теорія літератури

Шевчук Марина Валеріївна

Київ-2000

Роботу виконано на кафедрі зарубіжної літератури Житомирського державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор, **Чирков Олександр Семенович**, Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка, завідувач кафедри зарубіжної літератури.

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор **Удалов Віктор Лазарович**, Волинський державний університет імені Лесі Українки, завідувач кафедри теорії літератури.

- кандидат філологічних наук, **Даниленко Володимир Григорович**, заступник головного редактора журналу “Слово і час”.

Провідна установа - Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства

Захист дисертації відбудеться “19” квітня 2000 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 при Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, Київ-1, вул. Грушевського, 4.).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Автореферат розісланий “17” березня 2000 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради М.М. Сулима

АНОТАЦІЯ

Шевчук М.В. Національно-специфічні засади обробки традиційних сюжетів (на матеріалі творчості Лесі Українки). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06. - теорія літератури. - Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ, 2000.

У дисертації досліджуються національно-специфічні засади обробки традиційних сюжетів (на матеріалі творчості Лесі Українки). Простежується історія вивчення питань традиційних сюжетів у літературознавстві. Пропонується систематизований та уніфікований підхід до проблеми термінології. Досліджується вплив національно-специфічних засад на обробку традиційних сюжетів при засвоєнні їх національною словесністю. Явище традиційних сюжетів у літературі вивчається з увагою до його місця у фольклорі. У процесі дослідження обробки традиційних сюжетів у фольклорі й художній літературі зроблено висновки про те, які є шляхи і аспекти адаптації як націоналізації традиційних сюжетно-образних матеріалів у національній словесності. Така адаптація відбувається через комплекс засад: об'єктивних (зовнішніх) – риси національної ідентичності – та іманентних – риси специфіки національної словесності. Означені чинники окреслюють рівні трансмутаційних змін в усталеній структурі традиційних сюжетів, їх адаптації у національній культурі. Результати дисертації можуть бути реалізовані при розробці загальних курсів теорії літератури, історії української літератури та порівняльного літературознавства.

Ключові слова: традиційні сюжети, традиційні сюжетно-образні матеріали, обробка традиційних сюжетів, трансплантація традиційного сюжету, націоналізація, адаптація.

АННОТАЦИЯ

Шевчук М.В. Национально-специфические принципы обработки традиционных сюжетов (на материале творчества Леси Украинки). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06. - теория литературы. - Институт литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2000.

В диссертации исследуются национально-специфические принципы обработки традиционных сюжетов на материале творчества Леси Украинки. Прослежена история изучения вопросов традиционных сюжетно-образных материалов в литературоведении. Предлагается систематизированный и унифицированный подход к проблеме терминологии. Как единый используется термин “традиционный сюжет” и синонимы к нему, сделана также системная классификация традиционных материалов, необходимая для решения основных проблем диссертационного исследования. Выделено и описано с позиций исследователя типы и виды бытования традиционных сюжетов в художественной литературе, в частности введено понятие “фрагментарная обработка” как особое авторское использование традиционного сюжета в оригинальном тексте. Исследуется влияние национально-специфических факторов национализации традиционного сюжета, то есть его адаптации в отдельной национальной литературе. Явление традиционных сюжетов в художественной словесности изучается в связи с проблемой его места в фольклоре и значения национально-специфических принципов интерпретации. На основе аналитико-синтетического исследования обработок традиционных сюжетов в фольклоре (на материале сказочного эпоса и балладной традиции) и в художественной литературе (на материале творчества Леси Украинки) с использованием методов сравнительного литературоведения (сравнительно-исторический,

сравнительно-типологический), историко-литературного метода, а также контекстуального и стилистического анализа сделаны следующие выводы.

Традиционный сюжет как устоявшаяся в своем инвариантном значении структурно-семантическая система имеет проявления привязки к определенным конкретно-историческим и национально-специфическим параметрам, что требует специальных условий для его вписывания в инонациональную словесность (при заимствовании), или в иную культурно-историческую эпоху (при использовании национальных традиционных сюжетов). Специальные условия вписывания обеспечиваются рядом национально-специфических факторов и принципов, которые влияют на все структурно-семантические уровни традиционного сюжета: на его содержание, на традиционную форму (сюжетная структура, жанровая атрибуция, характер конфликта, система персонажей в их связях) и на его языковые и стилистические параметры. Происходит “национализация” традиционного сюжета как его адаптация в национальной словесности через комплекс факторов: объективных (внешних) – черты национальной самобытности, и имманентных – черты специфики национальной художественной литературы.

В диссертации выявлены и систематизированы эти национально-специфические факторы трансформации традиционных сюжетов при их обработке в фольклоре и художественной литературе. Впервые изучены процессы трансформации традиционных сюжетов под влиянием национально-специфических факторов как в фольклоре, так и в художественной литературе во взаимосвязи и взаимообусловленности этих факторов. Исследована роль творческой личности в адаптации традиционных сюжетов в литературе в сравнении с фольклором. В работе впервые системно и комплексно рассмотрены традиционные материалы в творчестве Леси Украинки (в форме приложений к диссертации).

Ключевые слова: традиционный сюжет, традиционный сюжетно-образный материал, обработка, трансплантация, трансформация,

модификация традиционного сюжета, адаптация,
национально-специфические факторы.

ANNOTATION

Shevchuk M.V. National-specific Principles of Working up the Traditional Plots (on the basis of Lesya Ukraïнка's works). Manuscript.

Dissertation for a master degree in Philology, speciality 10.01.06 - Theory of Literature. - The Institute of Literature of the NAS of Ukraine, Kyiv, 2000.

The Dissertation is devoted to the study of the national-specific principles of working up the traditional plots (on the basis of Lesya Ukraïнка's works). The study of the traditional plot problems in the light of History is being examined, too. One makes an attempt to offer the systematization and unified attitude to the problem of terminology. The influence of national-specific factors on the traditional plots in beiles-letters fiction is investigated.

The phenomenon of the traditional plots in Literature is examined in the light of its place in folklore. In the process of investigation of working up the traditional plots both in folklore and beiles-letters fiction one has come into conclusion about the fact what kind of ways and aspects of adaptation as nationalization of the traditional plot figurative material in national letters. The adaptation of this kind is realized in the light of the complex of factors: objective (external), which mirrors the features of national identity, and internal - the features of the specificity of national letters. The given factors underline the level of the transmutation changes in the steady structure of the traditional plots, their adaptation in the national culture.

The results of Dissertation can be realized in the treatment of the courses in Theory of Literature, Ukrainian Literature History and Comparative Literary Criticism.

The main word combination: traditional plots, traditional plot-figurative materials, transplantation of the traditional plot, nationalization, adaption.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідження процесів міжнародних літературних взаємин є важливим напрямком сучасного літературознавства. Плідно вивчається поширений вид літературних взаємин – повторюваний (традиційний) сюжет як усталена семантично-структурна система, здатна до модифікації. Важливим аспектом вивчення процесів літературної взаємодії в плані використання традиційних сюжетів є дослідження шляхів і механізмів входження таких сюжетів до національного культурного середовища. Йдеться про те, що будь-який відомий традиційний сюжет ніколи механічно не переноситься у таке середовище. Завжди відбувається адаптація традиційного сюжету до своєрідної природи тієї чи іншої національної літератури (ширше – культури), тому, на наш погляд, осмислення і вивчення ролі національно-специфічних чинників у процесах обробки традиційних сюжетів є необхідною умовою дослідження такого поширеного виду літературної взаємодії.

У дисертаційному дослідженні виявлено й вивчено національно-специфічні чинники та їх роль в обробці традиційного сюжету, в його адаптації до національної культури, а також їх вплив на процеси трансформації усталеної структури сюжету в авторській свідомості й національній літературній системі.

Наше бачення проблеми національно-специфічних чинників обробки традиційних сюжетів передбачає вивчення цих сюжетів у площині єдності словесного мистецтва в його основних психологічних прикметах. У такому плані ми розвиваємо традицію вивчення національної літератури, представлену й обґрунтовану М. Грушевським у фундаментальній “Історії української літератури”, де він прагнув зняти “формальний розділ” між усною і писемною словесністю. Важливим для нас є також підхід до проблеми усного й писемного словесного мистецтва в працях М. Возняка. Розгляд питання про національно-специфічні чинники обробки традиційних сюжетів у такому ракурсі дозволяє повніше окреслити проблему, бо допоможе

простежити закономірності засвоєння сюжетних матеріалів у національній словесності (у єдності її усної та писемної форм) і ширше – в національній культурній свідомості.

Актуальність дисертації полягає в тому, що використано нові підходи до питання традиційних сюжетів у літературознавстві. Проблема повторюваності сюжетів (мотивів, образів) розробляється у двох найзагальніших напрямках, які мають свої особливі риси.

Традиційний сюжет вивчається як явище літературного процесу в теоретичному плані. Дослідників цікавлять загальні аспекти зародження й існування цього феномену вселюдської культури. Таких праць небагато, і це дає підставу говорити, що явище “недостатньо вивчене, особливо в теоретичному відношенні”.

Більшість праць, які торкаються проблеми традиційного сюжетно-образного матеріалу, – це дослідження швидше не загальних теоретичних засад існування, а конкретних втілень його у тих чи інших авторів. Особливості трактування і проблема інтерпретації світового сюжету в певній національній літературі виходять у таких дослідженнях на перше місце.

Незважаючи на плідну вітчизняну наукову традицію (досягнення міфологічної, порівняльно-історичної шкіл, історично-типологічного методу й порівняльного літературознавства взагалі), до сьогодні складні питання традиційних сюжетів розглядаються окремо для фольклору та літератури, хоча окреслений феномен повторюваності сюжетів є спільним для словесної творчості (усної та писемної традиції).

Дослідження традиційних сюжетів вимагає вирішити проблему засад і чинників перетворення таких сюжетів, їх обробки як передумови оригінальної інтерпретації. Існує велика кількість праць, що торкаються теоретичних та історично-літературних аспектів функціонування традиційних матеріалів як у фольклорі, так і в літературі, однак, задеклароване питання особливої уваги до діалектики національного і всезагального у варіантах традиційних структур та

до особливих рис розробок національною словесністю цих структур не вирішується системно й повною мірою.

На часі вивчення національно-специфічних чинників трансформації, які у своєму комплексі є вирішальними в оригінальних обробках таких сюжетів, що є запорукою життєвості самого феномену повторюваних матеріалів.

Водночас нерозв'язаним залишається питання означення й уніфікації явища традиційних сюжетів як теоретичної проблеми, що включає, зокрема, термінологічне визначення складних процесів інтерпретації та входження традиційних матеріалів до оригінальної авторської творчості й національної літератури. Вивчення особливостей інтерпретації традиційних сюжетів у національній літературі актуальне також з огляду на проблеми контексту й інтертекстуальності української літератури, оскільки зачіпають аспекти вияву її позатекстових й міжтекстових зв'язків.

Предметом дослідження є процеси входження традиційних матеріалів до національної літератури. Вивченню підлягають складні процеси трансмутації традиційного сюжетного матеріалу, зміни його формальних і змістових характеристик під впливом національно-специфічних чинників обробки й інтерпретації. У зв'язку з теоретичною проблемою окреслено аспекти інтерпретації традиційних сюжетів у творчості Лесі Українки. Увага приділена також особливостям побутування традиційних сюжетів у фольклорній творчості українців згідно з концепцією нашої роботи щодо якнайповнішого висвітлення ролі національно-специфічних чинників обробки традиційних сюжетів у національній словесності.

Об'єктом дослідження є творчість Лесі Українки. До аналізу залучається поетична і драматургічна спадщина письменниці у тій її частині, яка пов'язана з використанням традиційних матеріалів. Вибір матеріалу (переробки традиційних сюжетів у творчості одного автора) пояснюється необхідністю уваги до *творчої позиції* письменника (його ставлення до національної традиції, причетність до національної культури т. ін.). Вивчення національних чинників побутування й інтерпретації традиційного матеріалу в

індивідуальній творчості вимагає також уваги до *конкретної* творчості. Важливі для нашого дослідження процеси обробки традиційних сюжетів у фольклорі ми вивчаємо на матеріалі казкового епосу й баладної творчості українського народу. Вибір саме такого матеріалу спричинений, по-перше, сюжетністю названих видів усної словесної творчості, по-друге, поширенням міжнародних сюжетних матеріалів у цих видах фольклору.

Мета дослідження – визначити національно-специфічні засади при обробці традиційних матеріалів у словесній творчості й вивчити вплив цих чинників на інтерпретацію традиційного сюжету і на трансформаційні процеси в його усталеній структурі. Для досягнення мети ставилися основні **завдання**:

- 1) окреслити спільні аспекти побутування традиційних сюжетів в усній та писемній словесності;
- 2) визначити основні риси й процеси інтерпретації традиційних матеріалів та їх входження у національну літературу;
- 3) з'ясувати базові категорії самотності національного словесного мистецтва, важливі для окреслення процесів трансформації традиційних сюжетів у національній свідомості та культурній традиції народу;
- 4) дослідити систему національно-специфічних чинників у їх комплексному вияві при обробці традиційних сюжетів у літературі;
- 5) вивчити процеси трансформації традиційних сюжетів під впливом національно-специфічних чинників;
- 6) означити напрямки трансформаційних змін під впливом національно-специфічних чинників в усталеній структурі традиційного сюжету в їх комплексному прояві;
- 7) вивчити адаптаційні процеси при вписуванні традиційних матеріалів до національної літератури та до оригінального доробку письменника.

Як основні **методи дослідження** використано методи порівняльного літературознавства (порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний), історико-літературний метод, а також контекстуальний аналіз. Метод стильового аналізу сприяв дослідженню адаптаційних процесів вписування традиційного сюжету в оригінальну національну поетику й пристосування до жанрово-стильових особливостей української літератури. Теоретико-методологічною основою є праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі порівняльного літературознавства, зокрема ті, що стосуються історично-літературного й теоретичного окреслення явища традиційних сюжетів у фольклорі й літературі, а також загально-методологічні дослідження проблем літературного процесу, жанру, сюжету.

Це праці М.П. Алексєєва, О.М. Афанасьєва, О.І. Бабишкіна, М.М. Бахтіна, О.І. Білецького, А.Р. Волкова, І.К. Горського, Д. Дюришина, В.М. Жирмунського, І.Й. Журавської, М.Й. Конрада, Є.М. Мелетинського, Д.І. Наливайка, І.Н. Неупокоевої, І.Ф. Нусінова, А.Є. Нямцу. Матеріал дослідження спонукав звернутися до теоретичних та історико-літературних досліджень з українського фольклору (праці О.І. Дея, С.В. Мишанича) та літератури (праці І.П. Бетко, Т.І. Гундорової, Д.І. Донцова, Д. Грабовича, М. Євшана, С.Д. Павличко). Використано також загальні праці з теорії етносу й етнології, зокрема дослідження Ю.В. Бромлея, Г. Гачева, Л.М. Гумільова, Д.Е. Сміта.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній:

- виявлено та систематизовано національно-специфічні засади трансформації традиційних сюжетів при їх обробці в усній та писемній словесності;
- досліджено процеси трансформації традиційних сюжетів під впливом національно-специфічних чинників як у фольклорі, так і в літературі у взаємопов'язаності та взаємозумовленості цих чинників;
- окреслено аспекти адаптації традиційних сюжетів у національній літературі з огляду на національно-специфічні засади;

- розглянуто зміни в усталеній структурі традиційного сюжету при його обробці під впливом національно-специфічних чинників;
- досліджено роль творчої особистості в адаптації традиційних сюжетів у літературі (в порівнянні з фольклором);
- вперше системно й комплексно розглянуто традиційні матеріали в творчості Лесі Українки (у формі додатків до дисертації).

Теоретичне значення праці полягає в тому, що вона ширше окреслює проблему засад існування й обробок традиційних сюжетів як в усній, так і у писемній словесності. Матеріали дисертації мають значення для осмислення важливих літературознавчих проблем, зокрема для означення культурного феномену традиційних сюжетів, для вивчення складних і багатопланових процесів міжнародних літературних взаємин у порівняльно-типологічному аспекті, для окреслення специфіки української літератури в сенсі її своєрідного внеску в розробку загальнолюдських традиційних матеріалів, тобто рис інтеграції української літератури у світовий літературний процес.

Результати дослідження можуть бути використані у роботах з української фольклористики та з історії української літератури кінця XIX-початку XX століття (творчість Лесі Українки), у розробці загальних курсів теорії літератури, історії української літератури та порівняльного літературознавства, у спецкурсах для студентів, підготовці навчальних посібників для вчителів і студентів-філологів. У цьому полягає **практичне значення** дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження апробовано у виступах і повідомленнях на міжнародній науковій конференції “Суспільствознавчі науки та відродження нації” (Луцьк, 1997 р.), на науковій конференції до 125-річчя від дня народження Лесі Українки (Новоград-Волинський, 1997 р.), на міжрегіональній науково-практичній конференції “Духовність молодого людини” (Житомир, 1997 р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська література в контексті світової: теоретичний, історичний і методичний аспекти” (Черкаси,

1998 р.), на науково-теоретичній конференції “Творчість В.Земляка в контексті вітчизняної та світової літератури” (Житомир, 1998 р.), на міжнародній науковій конференції “И ничего же бысть...” (Львів, 1999 р.), на науково-теоретичній конференції молодих учених в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН України (Київ, 1999 р.), на всеукраїнській науково-теоретичній конференції до 2000-річчя Різдва Христового (Житомир, 1999 р.), під час роботи Літніх літературознавчих шкіл (1998 рік, 1999 рік) при Національному університеті “Києво-Могилянська Академія”. За темою дисертації є 10 **публікацій**, зокрема 3 стаття у наукових журналах (в тому числі, у вісниках вищих навчальних закладів), 4 статті у збірниках наукових праць, 3 статті у матеріалах конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку умовних скорочень, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг тексту – 205 сторінок. Список використаних джерел налічує 305 позицій. Дисертація має 4 додатки на 9 сторінках.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається предмет, об’єкт, мета і завдання дослідження, теоретично-методологічна основа дисертації, наукова новизна одержаних результатів, їх практичне значення, апробація результатів, надаються відомості про публікації та структуру роботи.

Перший розділ – “Проблеми вивчення традиційних сюжетів у літературознавстві” складається з трьох підрозділів.

1.1. З історії дослідження традиційних сюжетів.

У підрозділі зроблено огляд проблеми в діяхронному зрізі. Виділено основні шляхи вивчення традиційних сюжетів і простежено таке вивчення від античності до сучасності.

Вперше звернув увагу на явище повторюваності традиційних фабул у давньогрецькій літературі Арістотель. Саме він висунув тезу про авторське переосмислення, оригінальну інтерпретацію міфологічних фабул як передумову високої мистецької якості твору. Подібні вимоги до використання традиційних сюжетів ставили також Горацій, Н. Буало. Вже Г.Е. Лессінг уперше підійшов до явища традиційних сюжетів як до теоретичної проблеми.

У кінці XVIII та на початку XIX століття у контексті естетики романтизму розширився розгляд традиційних сюжетів як теоретичної проблеми. У XIX столітті дослідження традиційних сюжетів відбувалось у межах міфологічної школи, теорії запозичень, антропологічної школи та порівняльно-історичного літературознавства. Використовуючи методологію названих шкіл і напрямків у науці Російської імперії та у вітчизняному літературознавстві, до проблеми традиційних сюжетів зверталися такі вчені, як Ф.І. Буслаєв, М.І. Костомаров, О.О. Потебня, О.М. Афанасьєв, Г.О. Булашев, О.М. Веселовський, М.П. Драгоманов, І.Я. Франко, В.М. Гнатюк. Основним шляхом дослідження традиційних сюжетів у цих учених було відшукування паралелей до традиційних сюжетів у фольклорних системах і літературах багатьох країн. Одним з найважливіших завдань літературознавства було дослідження того чи іншого сюжету, мотиву, образу, простеження їх міграцій у літературах різних епох, реконструювання первісних форм цих компонентів твору. Паралельно відбувалося вивчення традиційних сюжетів у теоретичному плані, що засвідчує, наприклад, наукова діяльність О.М. Веселовського (незакінчена монографія “Історична поетика”). Компаративістика XIX століття зібрала величезний фактичний матеріал, залишила численні дослідження і накреслила шляхи вивчення традиційних сюжетно-образних матеріалів.

У XX столітті переважає пильна увага дослідників до поетики традиційних сюжетів. Це явище почали розглядати як теоретичну проблему, з’явилися спроби систематизувати літературно-історичний матеріал (праці

М.С. Грушевського, О.І. Білецького, В.М. Жирмунського, В.Я. Проппа, М.Й. Конрада, І.М. Нусінова, П.Н. Беркова, І.Ю. Журавської).

Проблемою традиційного сюжетно-образного матеріалу займається в сучасній вітчизняній літературознавчій науці “чернівецька школа” (А.Р. Волков, В.І. Антофійчук, А.Е. Нямцу, О.В. Червінська й інші). Дослідники цієї школи розробили чітку й функціональну класифікацію традиційних сюжетів і термінологічний інструментарій проблеми.

Проблема традиційних сюжетів та образів розроблялася в західному літературознавстві першої половини ХХ ст. в межах “історії матеріалів” (Stoffgeschichte). Однак сьогодні традиційна міграційна теорія, що займалася пошуком та описом численних випадків подібності сюжетних елементів творів, не зустрічається в чистому вигляді на Заході, що пов’язано найперше з критикою старої компаративної “впливології”. Незважаючи на це, питання побутування й інтерпретації традиційних сюжетів та образів (матеріалів) залишається актуальним і розробляється на іншій методологічній основі (наприклад, концепції Н. Фрая, Е.Р. Курціуса).

Окрім спеціальних праць з проблем порівняльно-історичного вивчення літератури і, зокрема, традиційних сюжетів, до питання цих усталених утворень учені звертаються при дослідженні побутування того чи іншого конкретного сюжетно-образного матеріалу в певні культурно-історичні періоди, а також до обробок його в творчості окремих авторів.

Дослідження побутування конкретних сюжетів у фольклорі теж є актуальним для сучасної науки, яка займається відтворенням інваріантів, пошуками паралелей до сюжету, звертає увагу на його національні версії.

Огляд проблеми в історичному розвитку дозволяє стверджувати, що питання традиційних сюжетів у літературі й фольклорі є досить розробленим. Незважаючи, проте, на значну кількість зібраного фактологічного матеріалу й пильну увагу вчених до історії, теорії та поетики традиційного сюжетно-образного матеріалу, актуальною все ж залишається тема

специфічних національних засад для інтерпретаційних процесів при засвоєнні традиційних сюжетів у народній творчості й у творчості індивідуальній.

1.2. Проблеми термінології та вивчення традиційних сюжетів у сучасному літературознавстві. У підрозділі зроблено огляд сучасної термінології на означення явища повторюваності сюжетно-образних матеріалів.

У фольклористиці застосовуються такі терміни, як “бродячі сюжети”, “запозичені сюжети”, “мандрівні сюжети”, “типологічні сюжети”, “традиційні сюжети”. Подібна варіативність пов’язана передусім з поглядами на проблему походження явища подібності цих утворень у фольклорних системах багатьох народів. Більшість із названих термінів – результат погляду на явище через методологію міфологічної та міграційної теорій.

Дослідники, по-різному оцінюючи подібний літературний факт, по-різному називають його: “світовий”, “бродячий”, “традиційний”, “вічний” мотив (сюжет чи образ), мандрівні (віковічні, магістральні, типологічні) сюжети або теми.

Ми поділяємо думку тих дослідників, які стверджують, що терміни ““вічні”, “світові” і т. п., акцентуючи (...) універсальність функціонування таких структур, не завжди точно відображають сутність цього аспекту міжлітературних взаємозв’язків і достатньо умовні”. Тому в нашій праці ми використовуємо стосовно явища повторюваності певних образно-сюжетних систем у літературі термін “традиційний сюжет (образ, мотив)” або синонімічні до нього: “традиційна тема”, “традиційний сюжетно-образний матеріал”. У літературознавстві Західної Європи й США для означення проблеми застосовується термін “матеріали”, що пов’язано з досягненнями такої галузі компаративістики, як історія матеріалів (Stoffgeschichte). Ми користуємося цим терміном паралельно з названими вище.

У підрозділі зроблено аналіз структурного й змістовного наповнення термінів “традиційна тема”, “традиційний сюжет”, “традиційний мотив”, “традиційний образ” (як матеріал дослідження використано обробки

традиційних сюжетів у творчості Лесі Українки). Перша частина кожного з термінів окреслює часовий вияв феномену – його діахронне існування. Другий аспект термінів визначає просторово-структурний вияв явища. Традиційна тема – це коли автор використовує як основу свого твору певні події, життєві явища або явища уявного неміметичного світу, що мають ознаки традиційності, позачасового життя і стереотипного сприйняття. Традиційний мотив (у нашому розумінні) – це частина традиційного сюжету, який є комплексом мотивів або їх складною комбінацією. Традиційний сюжет – це “сюжет (...), який переходить від покоління до покоління, від однієї літературної доби до іншої (інших), тобто такий, який зберігається й активно функціонує впродовж значного історичного часу. Другою ознакою традиційного сюжету (образу) є усвідомлене сприйняття його митцем і споживачем (читачем) як сталого семантичного художнього комплексу (структури)”. У площині традиційного сюжету лежить поняття традиційного образу, який виступає його частиною, але часто існує цілком самостійно і несе у собі певні характерні психо-поведінкові універсальні домінанти. Тоді такий образ мислиться окремо від сюжету і використовується як модель для створення інших структур з включенням його в інші системи і зв’язки.

Традиційний сюжетно-образний матеріал може також існувати у тексті як особливий одиничний знаковий код у вигляді образу-деталі, образу-імені, образу-згадки.

Аналіз термінології та окреслення нашого бачення основних термінів дозволив визначити методологічну й термінологічну основу дисертаційного дослідження.

1.3. Комплекс національно-специфічних засад обробки традиційних сюжетів у словесності. У підрозділі окреслено проблему національної атрибуції традиційних сюжетів та аспекти їх націоналізації (використовуємо термін М. Грушевського) як комплексу національно-специфічних засад обробки традиційних сюжетів у художній літературі.

У сучасному літературознавстві актуальним є дослідження процесів і шляхів входження традиційних сюжетів у конкретну національну культуру (літературу) і модифікаційних змін в усталеній структурі (тематично-стильовій, психо-поведінковій, моделюючій), якою є традиційний сюжет. Наявність інваріанту або первинного сюжету, сюжету-зразка, а також відносна стійкість домінантних характеристик структури традиційного сюжету, які необхідні для його ідентифікації в ролі сугестивної моделі, робить такий сюжет досить усталеним семантичним утворенням. Однією з рис усталеності цього утворення стає прив'язаність інваріанту (а часто і сюжету-зразка) до певних національно-історичних координат. Отже, традиційний сюжет як стала структура у своєму інваріантному значенні має у собі прояви прив'язаності до певних конкретно-історичних і національно-специфічних параметрів. Такі параметри визначені нами як:

1) побутово-історичні ознаки (рисни матеріальної культури й звичаєвого права культурної “батьківщини” сюжету-зразка, першоджерела, інваріанту);

2) національний культурний код, що включає в себе глибоко приховані (або, навпаки, видимі) пласти національної системи координат у баченні світу і аспектів освоєння цього світу;

3) прив'язаність (з огляду на можливість простеження таких зв'язків) до певної історії культури й іманентної історії літератури як дискурсу (у цьому випадку можливе застосування терміну контекстуальності традиційного сюжету як включеності його у конкретний текстовий простір і його діахронне та синхронне існування у певній культурі).

Означені вище параметри дозволяють сказати, що традиційний сюжет у своєму інваріанті є неорганічним, неоднорідним явищем для культури і текстового простору, які його сприймають. Таким чином, традиційний сюжетно-образний матеріал вимагає специфічних умов для входження у творчу систему автора, а також у новий контекст і, відповідно, – у культурний простір народу. Специфічні умови входження у національну літературу традиційних сюжетів створюються через процеси адаптації усталеної

структури традиційних матеріалів до нового національно-історичного середовища. Адаптаційні процеси передбачають також трансплантацію традиційного сюжетно-образного матеріалу на інший національний ґрунт, або націоналізацію. Націоналізація – це прояв певних національно-специфічних чинників в процесі адаптації традиційних сюжетів у новому культурно-історичному середовищі, що призводить до зміни структурно-семантичних, функціональних і психо-поведінкових параметрів традиційного матеріалу, до заміщення його мотиваційно-ціннісних домінант і трансформації змісту. Націоналізація традиційного сюжету відбувається через включення його в оригінальну етнокультуру і певне силове поле етносу. Комплекс національно-специфічних чинників як чинників націоналізації становить собою структурну єдність рівнів: зовнішнього (об'єктивного) – риси національної самобутності – та іманентного – риси національної специфіки словесності. У зв'язку з цим у підрозділі окреслено наше бачення поняття національної самобутності.

Другий розділ – “Традиційні сюжети в національній фольклорній системі” містить два підрозділи.

2.1. Проблеми націоналізації традиційних сюжетів у фольклорі. У підрозділі визначаються основні проблеми й напрямки дослідження питання націоналізації традиційних сюжетів у фольклорі.

Матеріалом дослідження є та частина фольклорної системи України, яка творилася на основі інтернаціональних сюжетних елементів (сюжети, мотиви, теми) з урахуванням джерел існування цих традиційних елементів і причин збігу (міграції, залишок спільної міфології, злиття запозиченого й національного матеріалу, типологічні співпадання).

Засвоєння традиційних сюжетів національною фольклорною системою передбачає обов'язкове їх пристосування до проявів національної самобутності й до своєї етнокультури у найширшому розумінні цього поняття.

Зважаючи на соціо-психологічні аспекти національної самобутності, окреслені у I розділі, ми виділяємо ряд національно-специфічних засад обробки традиційних сюжетів у фольклорі:

- ? географія (“місцезвитку”(термін Л.М. Гумільова));
- ? матеріальна культура;
- ? традиційні соціально-побутові відносини;
- ? усталена система міжлюдських стосунків (звичаї, форми поведінки, соціальні стереотипи та ін.);
- ? менталітет;
- ? мова.

Названі вище засади є зовнішніми (об’єктивними), їх можна також визначити як чинники національної дійсності, які прямо чи опосередковано впливають на традиційні сюжети при їх засвоєнні національною фольклорною системою.

Іманентні засади формуються як результати дії особливостей і своєрідних законів національної духовної культури.

Найважливіший іманентний чинник оригінального перетворення традиційного сюжету – це особливості національного фольклору.

Названі нами чинники і прояви національної самобутності зумовлюють неповторність трактування у фольклорних системах різних народів традиційних сюжетів. Засади цієї неповторності:

- у вибірковості сюжетів для кожного народу;
- у національній специфіці трактування, що виявляється у включенні традиційного сюжету в коло етнокультури;
- у специфіці національного фольклору, його образно-стильової сфери, яка невід’ємно пов’язана з мовою як чинником перекодування.

2.2. Адаптаційні процеси при засвоєнні національною фольклорною системою традиційних сюжетів (фази адаптації). У підрозділі розглядаються основні процеси й напрямки входження (як адаптації) традиційних сюжетів до

національної фольклорної системи. Адаптаційні процеси розподілені нами згідно з окресленими національно-специфічними засадами на фази адаптації:

- вибірковість традиційних сюжетів;
- етнографічно-побутова адаптація (розподілена нами на географічну (біосферну), історичну, соціально-побутову адаптації);
- соціо-психологічна адаптація;
- мовно-стилістична адаптація.

Перша фаза подібного включення – це вказана нами вище певна вибірковість сюжетів і тем для кожного народу як чинник кількісного окреслення особливостей міжнародного географічного поширення традиційних сюжетів. Це пов'язано, по-перше, з суто внутрішніми, змістовими (тематичними) причинами пріоритетного використання того чи іншого сюжету у певного народу.

Інший бік вибіркості поширення традиційних сюжетів – це жанрово-стильові особливості національного фольклору. Ці особливості виявляються насамперед у кількісно-якісному балансі родів і жанрів, що впливає на кількість і якість засвоєння у фольклорі окремих народів різних типів традиційних сюжетів.

Друга фаза – етнографічно-побутова адаптація – це зміна географічних, історичних, соціально-побутових параметрів традиційного сюжету відповідно до умов життя окремого народу. Така адаптація викликає певні модифікаційні зміни у змісті та структурі традиційного сюжету. Етнографічно-побутова адаптація – найбільш розширена за елементами фаза націоналізації традиційного сюжету – є обов'язковою ознакою будь-якої його фольклорної обробки. Як виняток, рідкісні випадки проникнення у текст обробки певних екзотичних вкраплень (наприклад, антропоніми й топоніми, іншомовні слова).

Третя фаза націоналізації традиційного сюжету у фольклорі полягає у включенні його до кола духовної культури народу. Цей процес надзвичайно складний і становить собою певну трансформацію традиційного (позанаціонального – при запозиченні) сюжетного матеріалу, згідно з

особливостями психології та ментальності окремого народу, пристосування його до проявів національного світорозуміння і взагалі національного світогляду.

На відміну від адаптації етнографічно-побутової, яка розчленовується на ряд умовно самостійних елементів (географія, історія, побут, традиційно-побутова культура), соціо-психологічна адаптація є неподільним комплексом двох взаємопов'язаних аспектів. Це аспект етно-психологічної обробки сюжету, що розуміється нами як певне пристосування його до особливостей національної психології (національного характеру як психоповедінкового архетипу).

Ще один аспект – це включення традиційного сюжету до кола ментальності народу як певної універсальної системи світобачення і світорозуміння.

Вплив соціо-психологічного чинника відбувається вже на першій фазі націоналізації, коли засади ментальності визначають вибір та поширення (популярність) традиційного сюжету.

Адаптація вже обраного сюжету до проявів національного характеру і менталітету відбувається найперше у зміні тематично-змістових аспектів оповіді. Це позначається на загальній характеристиці героїв (вдача, вчинки, поведінка), на їх цілепокладанні, що пов'язано з системою національних цінностей, яка спонукає до дії, в окресленні позитивного (добро і добротворці) і негативного (зло і злотворці), гарного і потворного. Вплив соціо-психологічної адаптації відбувається як на рівні змістового оформлення твору-обробки, так і на рівні формальному (розвиток і напруженість подій, характер конфлікту і його вирішення).

Четвертою фазою націоналізації традиційних сюжетів для фольклору є включення його в художню систему усної словесності. Ця фаза найголовніша, бо стосується іманентних законів творчості, коли сюжетно-образний матеріал пристосовується до головних специфічних рис національного фольклору. Для усної традиції ця фаза є обов'язковою.

Таку адаптацію можна умовно розділити на два рівні. По-перше, це включення традиційного сюжету до внутрішніх структурно-семантичних систем фольклору. Обробка твориться співвідносно до жанрової, образної специфіки усної словесності та до особливостей її поетики. По-друге, це пристосування традиційних сюжетів до вимог образної системи українського фольклору, що впливає на вибір персонажа, на його функції, на окреслення його дій і вчинків. Важливим є також традиційний фольклорний “арсенал образів” і, зокрема, ті персонажі, які характерні саме для конкретної національної усної традиції. Засвоєння сюжетно-образного матеріалу, його обробка обов’язково передбачають опрацювання згідно з законами національної фольклорної поетики. Окрім цього, засвоєння традиційних сюжетів у фольклорі відбувається через використання традиційних риторичних фігур, тропів, символів та інших характерних для того чи іншого фольклору принципів організації тексту. Обробка традиційного сюжету також включає його у нове мовне середовище, що визначає особливості трансформації матеріалу. Переказування як мовна адаптація є обов’язковою умовою трансформації традиційних матеріалів у національній усній словесності.

Означені нами національно-специфічні засади та процеси й аспекти адаптації забезпечують органічне засвоєння традиційного сюжету в національній фольклорній системі.

Третій розділ – “Процеси націоналізації традиційних сюжетів у художній літературі” складається з трьох підрозділів.

3.1. Питання класифікації традиційних матеріалів у творчості Лесі Українки. У підрозділі зроблено класифікацію у формі реєстру традиційних сюжетів у творчості Лесі Українки. В основу класифікації покладено генетичний принцип, сюжети розподілені на рівні географічного поширення. Леся Українка використовувала для обробки сюжети з майже всіх генетичних груп традиційних сюжетно-образних матеріалів. Ми виділили у класифікаційні групи легендарно-міфологічні, фольклорні, історичні,

біблійні, літературні, історичні сюжети. У творчості письменниці зустрічаються обробки синкретичних сюжетів (з погляду походження), а також таких, що мають кілька інваріантів або сюжетів-зразків. Леся Українка використовувала різні рівні запозичення – традиційні теми, мотиви, сюжети, образи. Усього таких утворень, які лягли в основу поетичних, драматичних й прозових творів або стали асоціативно-метафоричним матеріалом для них (найдрібніші елементи сюжетів), ми нарахували 58. У нашому реєстрі ми означили багатоманітність рівнів географічного функціонування традиційних сюжетів, які використовувала Леся Українка – національні, зональні, регіональні, полірегіональні сюжети.

3.2. Питання національно-специфічних чинників при засвоєнні традиційних сюжетів національною художньою літературою. У підрозділі визначено важливі аспекти окреслення національно-специфічних засад у перетворенні традиційних сюжетів у художній літературі. Це проблема національної ідентичності у діяхронному і синхронному зрізі й риси літератури як етнокультурного явища.

Важливими є також питання меж і проявів авторської сваволі (творчої фантазії) при інтерпретації традиційних сюжетів і проблема національної літературної традиції як контексту і як історичної категорії. У підрозділі визначено іманентні літературні засади націоналізації. Це фіксоване авторство – аспект, вирішальний на всіх рівнях інтерпретації традиційного сюжету, далі – чинник тексту з його включенням у дискурс, а також чинник національної традиції. Основною категорією, важливою для осмислення шляхів і аспектів входження традиційних сюжетів до національної культури, є категорія національної специфіки літератури як її органічної якості, відмінної від якостей літератур інших народів. Окрім додаткових аспектів націоналізації, у художній літературі засвоєння традиційних сюжетних структур відрізняється, на відміну від фольклору, ще й різним якісним виявленням (або впливом) об'єктивних засад націоналізації (особливості нового, іншого, етнічного середовища). Таке якісне виявлення залежить найперше від складних процесів

засвоєння авторською свідомістю традиційних сюжетів. Залежить воно також від типу запозичення традиційного сюжету (повне, часткове, використання “арматури” сюжету, фрагментарна обробка).

3.3. Адаптаційні перетворення і процеси при входженні традиційних сюжетів у національну художню літературу. У підрозділі розглянуто процеси трансформації традиційних сюжетів як результат дії чинників націоналізації.

Дія етнографічно-побутової адаптації залежить від типу запозичення. Таку дію виявлено у творах Лесі Українки, які є прикладами повного типу запозичення (“Камінний господар”, “Віла-посестра”, “Кассандра”), часткового запозичення (драматична поема “На полі крові”), використання “арматури” сюжету (“Лісова пісня”), фрагментарної обробки (поезія “І ти, колись, боролась, мов Ізраїль...”). Процес впливу соціо-психологічної адаптації становить собою певне пристосування традиційного сюжетного матеріалу до особливостей психології та ментальності окремого народу, а також до проявів національного світорозуміння і взагалі національного світогляду. Соціо-психологічна адаптація традиційного сюжету передбачає зміну його змістових і формальних характеристик згідно з вимогами включення у новий простір духовної культури, тобто пристосування семантично-структурної системи традиційного матеріалу (його домінантних універсалій, генетично закорінених в інше духовне середовище) до проявів національної ментальності, світобачення, світосприйняття і національного характеру як соціологічної та літературознавчої категорії. Важливим чинником трансформації традиційних сюжетів є літературна традиція, з якою пов’язаний чинник рецепції. У зв’язку з проблемою впливу національної літературної традиції визначено і роль Лесі Українки у творенні рецепційних прецедентів побутування традиційних матеріалів в українській літературі. Досліджено значення “авторської сваволі” в процесах обробки традиційних сюжетів.

У **висновках** узагальнюються результати дослідження. Явище традиційних сюжетів як усталених структурно-семантичних утворень є

спільним для усної та писемної словесності. Спільність явища визначає спільні риси побутування та націоналізації традиційних сюжетів для фольклору й літератури, причому як взаємопов'язаних процесів в обох формах національної словесності. Взаємопов'язаність процесів і аспектів побутування традиційних сюжетів у національній словесності пояснюється тим, що вплив засад націоналізації окреслює особливості такого побутування (рівень трансмутаційних змін, рівень традиціоналізації у національній культурі, рівень рецепції), а також дифузність існування традиційних матеріалів у обох формах словесності (традиційні матеріали як метатекст, у якому важко визначити суто фольклорні чи суто літературні типи традиційних сюжетів). Традиційний сюжет як усталена структура у своєму інваріантному значенні має у собі прояви прив'язаності до певних конкретно-історичних і національно-специфічних параметрів, що вимагає спеціальних умов для його входження у національну словесність (при запозиченні) або в іншу культурно-історичну епоху (при використанні національних традиційних сюжетів). Спеціальні умови входження забезпечуються через ряд національно-специфічних чинників, які впливають на всі структурно-семантичні рівні традиційного сюжету, на його зміст, на традиційну форму (сюжетна структура, жанрова атрибуція, характер конфлікту, система персонажів у їх зв'язках) і на мовно-стилістичні параметри.

Спільність явища традиційного сюжету для фольклору й літератури визначає спільність об'єктивних національно-специфічних засад для усної та писемної словесності. Особливості різних форм національної словесності визначають характерні риси й аспекти проявів національно-специфічних чинників у фольклорі та літературі. Для фольклору характерними рисами є:

— обов'язковість і всезагальність проявів усіх національно-специфічних чинників, названих вище, що пов'язано з умовною відсутністю фіксованого авторства;

– вписування традиційного сюжету до оригінальної національної фольклорної системи у зв'язку зі специфікою, яка відрізняється від системи національної літератури та від фольклорних систем інших народів.

У художній літературі засади націоналізації пояснюються складними процесами засвоєння авторською свідомістю традиційних сюжетів і відсутністю канонізованих принципів засвоєння (як у фольклорі). Важливими при обробці традиційних сюжетів є такі типи запозичення (використання) традиційних матеріалів, що й диктують шляхи і процеси входження цих матеріалів до національної літератури. Засади націоналізації щодо авторської літератури визначаються:

– фіксованим авторством – особистісний аспект, який є вирішальним на всіх рівнях інтерпретації традиційного сюжету (вибір сюжету, аспекти інтерпретації, ступінь трансмутаційних процесів);

– традицією, що існує в іманентній формі (традиція як внутрішня динаміка літератури і як історична категорія) і визначає аспекти інтерпретаційних процесів при використанні традиційного матеріалу на усіх рівнях – від причин запозичення до форм обробки (наприклад, її жанрово-стильові особливості);

– чинником тексту як сталого (фіксованого) структурно-функціонального утворення з його розімкненістю на рівні сприйняття і включення у дискурс та в інші тексти (за Р. Бартом), інші коди і тим самим зв'язок з суспільством та історією, але не за детерміністськими законами, а шляхами міжтекстових асоціацій (іншими словами, це чинник тексту у контексті й у міжтекстових стосунках (категорія інтертекстуальності);

– чинником національної літератури;

– чинником мови (переписування).

Сформульовані нами чинники націоналізації традиційних сюжетно-образних матеріалів забезпечують органічне входження цих матеріалів у національну культурну свідомість, визначають шляхи їх обробки

та рівень читацької рецепції у взаємозв'язку цих аспектів існування та інтерпретації традиційних сюжетів як літературного феномену й поширеного виду міжлітературних і фольклорно-літературних взаємин.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в
публікаціях

1. “Вічний” сюжет у національних шатах // Суспільствознавчі науки та відродження нації: Зб. наук. праць. - Луцьк: Медіа, 1997. - С.117-119 (0,3 арк.).
2. Аспекти входження "вічних" сюжетів у національну літературу // Наукові записки НаУКМА. - К.: "KM Academia", 1998. - Т.4 (філологія). - С.48-51 (0,5 арк.).
3. Питання класифікації традиційних сюжетів у творчості Лесі Українки // Вісник Житомирського державного педагогічного університету. - 1999. - №3 - С.124-130 (0,6 арк.).
4. Біблійні мотиви двох забутих віршів Лесі Українки // Слово і час. - 2000. - №2. - С.46-49 (0,4 арк.).

Додаткові публікації:

5. Ніцшеанські мотиви у “Камінному господарі” Лесі Українки // Художественный текст: аспекты изучения (сборник материалов). - Житомир: Полиграфика, 1997. - С.36-39 (0,3 арк.).
6. Фольклор: “вічні” сюжети і їх національні шати // Велике лядо: Зб. статей, присвячений 60-річчю доктора філологічних наук, професора М.В. Никончука. - Житомир, 1997. - С.166-170 (0,3).
7. Духовність нації і “вічний” сюжет (література у формуванні духовності сьогодення) // Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції “Духовність молоді людини” (7-8 квітня 1997 року). - Житомир, 1997. - С.89-94 (0,3 арк.).
8. Біблійний мотив Вавілонської вежі в українській літературі (романи В. Земляка “Лебедина зграя” і “Зелені млини”) // Творчість В. Земляка в контексті вітчизняної та світової літератури (до 75-річчя від дня народження): Зб. наук. праць. - Житомир, 1998. - С.71-74 (0,2 арк.).
9. Модифікація “вічного” сюжету про Дон Жуана у “Камінному господарі” Лесі Українки // Українська література в контексті світової: теоретичний,

історичний і методичний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 вересня 1998 року). - Черкаси: Відлуння, 1998. - С.52-55 (0,3 арк.).

10. Інтерпретація біблійного образу пророка Єремії у творах Лесі Українки (націоналізація традиційної теми) // Християнство в контексті історії і культури України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до 2000-річчя Різдва Христового. - Житомир, 1999. - С.53-58 (0,3 арк.).